

Tahsin YÜCEL
İ. Ü. Edebiyat Fakültesi ve
Yabancı Diller Yüksek Okulu
Öğretim Üyesi

MASALLARIN YÖNÜ

Bütün masallarda olduğu gibi bizim masallarımızda da genç kahramanların ayrıcalıklı bir yeri vardır. Anlatıcılar çok iyi bilirler bunu: Masallarda en küçük kardeşin aynı zamanda en uyanık, en becerikli, en gözüpek kardeş olduğunu yineleyip dururlar. Hiç kuşkusuz, bu genç yaratıkların önlerine çıkacak ilk deneyde birer «kahraman» düzeyine yükselmelerini sağlayacak bütün olumlu nitelikleri taşıdıklarını vurgulamak isterler böylece. Bununla birlikte, hiç değilse başlangıçta, bu üstünlüğü doğrulayabilecek belirtilere rastlamak zordur: Kimi durumlarda, sınıksız kapalı yerlerde, güneşi bile görmeden, tek başlarına büyütülmeleri, dolayısıyla toplum-dışı, «bicişimlenmemiş» yaratıklar olarak belirmeleri bir yana, genellikle üstünlüklerinden çok yetersizlikleri ve edilgenlikleri şaşırtır bizi. Sayısız örneklerden biliriz: Kimi düşünde gördüğü ya da rastlantı sonucu adını duyduğu bir uzak yabancıya vurularak yemeden içmeden kesilir de derdini yakınlarına açmayı bile düşünmeden inleyip oflamakla kalır, kimi bir saray penceresinde gördüğü padişah kızının doğuracağı çocuğun babası olmayı diler de herhangi bir girişimde bulunmak şöyle dursun, dileğinin gerçekleşmesinin zorunlu koşulu olan edimi bile usundan geçirmez; birinin kurtuluşunu çevresindeki görmüş-geçirmiş insanların yardımları sağlar, ötekinin dileğini doğaüstü güçler gerçekleştirir, hem de bunda kendisinin en ufak katkısı olmadan. Koşulların zorlaması ya da başkalarının yüreklendirmesiyle kendi başlarına serüvene atıldıkları da çok olur kuşkusuz, ama, böyle durumlarda bile, baştan sona kendi başlarına, kendi bağımsız istemleri doğrultusunda davrandıkları görülmez. Tam tersine, adım başı karşılıklarına çıkan değişik «yardımcı»lardan destek gördükleri, onların öğütlerine uydukları ölçüde başarılı olur-

lar. Örneğin babasının görmez olmuş gözlerini iyileştireceği söylenen toprağı aramaya çıkan küçük şehzadenin en büyük başarısı kendisini bu toprağın bulunduğu, bilinmedik ülkeye götürecek atı seçmek olur, bir kez bu seçimi yaptıktan sonra, aşilamıyacak hiç bir engel kalmaz önünde, atı ona hem bineklik, hem de öncülük eder., yaptığı bütün yanlışları o düzeltir, yapması gereken bütün işleri o gösterir¹; kendini beğenmiş sultana vurulan Keloğlan'ın başarısı da kendisini bir hamur gibi yoğurarak kimi zaman bir şehzade, kimi zaman bir kuş, kimi zaman bir yeşil tay biçimine sokan yaşlı dervişin başarısıdır gerçekte². Kısacası, genç masal kahramanı en önemsiz edimleri gerçekleştirmek için bile başkasına gereksinimi olan kişidir. Bu bakımdan, nerdeyse bütün öyküsü, kendisinin «eyleyen»den çok «eylettirilen»olarak belirdiği bir «eyletim»ler dizisi biçiminde özetlenebilir.

Bilindiği gibi, eyletim olgusu bedensel bir etkinliğe yol açan bilisel bir etkinliktir, biri «eyleten» öznenin bilisel, öteki «eylettirilen» öznenin olgusal edimi olmak üzere, birbirini izleyen ve bütünleyen iki edimi içerir. Öte yandan, her edim bir edinci varsaydığına göre, söyletim öznesinin temel işlevi, eylettirilen öznenin edincini istenilen yönde koşullandırmak, dolayısıyla bu özne üzerinde bir etkide bulunmak, bir dönüşümü gerçekleştirmektir. Böylece, Greimas'ın örneğine uygun olarak³, «bir giysi yap-tır-mak» (X'in bir giysi yapmasını sağlayacak etkinliği göstermek) eyletenin eylettirilen üzerinde gerçekleştirdiği bir etkinlik biçimidir. Bu eyletimin içerdiği dönüşümse,

a) Eylettirilenin giysi yapmayı **önceden bildiği** ve yapabilecek güçte olduğu durumda bir **yönlendirim**,

b) Bir giysi yapabilme edincinden yoksun bulunduğu durumda ise bir **donatım** ya da bir **bütünleyim** süreci olarak çıkar karşımıza⁴.

Kimi durumlarda, özellikle de masallarda, bu donatım işleminin çabucak gerçekleştirildiği görülür. Örneğin küçük bir gizin iletilmesi sorunu çözmeye yeter. Kimi durumlarda ise, eyletim öznesinin bir değil, birçok bilisel edimini zorunlu kılabilir, bu da oldukça uzun

1. Bkz. P. Boratav, *Contes turcs*, Paris, Editions Erasme, 1955, ss. 97-109.
2. Bkz. T. Yücel, *Anadolu masalları*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1957, ss. 3-35.
3. Bkz. A. J. Greimas, «Pour une théorie des modalités», *Langages*, 43, Paris, Didier-Larousse, septembre 1976, s. 95.
4. Bkz. T. Yücel, «Le procès de la manipulation», *Dilbilim* 3, İstanbul, 1978, ss. 4, 5.

bir süre gerektirebilir. Örneğin terzilik konusunda hiç bir aneyimi bulunmayan birinin bir giysi yapması isteniyorsa, tek bir eyletimle sonuca ulaşamayacağını söylemek bile fazla. Bu durumda, donatım yalın bir eyletim işlemi olmaktan çıkarak birçok eyletim işlemi birden kapsayan, karmaşık bir süreç, çok daha uzun bir süreye yayılan bir alıştırmaya, bir eğitim ve öğretim süreci niteliğine bürünür. Bu süreci **yetiştirim (initiation)** olarak adlandırabiliriz..

Biraz yakından bakılırsa, Türk masallarındaki dönüşümlerin genellikle bir yetiştirim izlencesi biçiminde eklemlendikleri görülür. Söz konusu dönüşümleri gerçekleştiren eyletim öznesi de hemen her zaman bir derviştir. Bilindiği gibi, kişiliğinde bütün karşıtları uzlaş-tırılmış bir üstün varlık olarak, bu türlü edimler için biçilmiş kaftandır derviş: Hem gezginliği nedeniyle hiç bir yerin yerlisi değildir, hem de her dakika, her köşede belirebilmesi nedeniyle her yerde kendi evindedir; hem yoksundur, bir dıenci gibi giyinip bir dıenci gibi yaşar, hem de gerektiğinde başkalarına sunmak üzere dünyanın bütün zenginliklerini elinin altında bulundurur; hem alabildiğine yaşlı ve güçsüz görünür, hem de göksel ve yersel deneylerinin derinliği sonucu, alabildiğine güçlü ve bilgilidir, her şeyi her şeye dönüştürebilir, her türlü eyletimi gerçekleştirebilir. Ama işin ilginç yanı, yardımına koştuğu ya da istemine boyun eğdirmek istediği masal kahramanına belli bir işin başarılması için gerekli edinci sağlamakla kalmaması, bilisel etkinliğini çoğu kez olgusal bir etkinlikle bütünleyerek onu kısa ya da uzun bir süre için bedensel varlığında da değiştirmesidir: «görünür»ken «görünmez» kılar onu, «insan»dan «hayvan»a, «hayvan»dan «nesne»ye dönüştürür. Masallarımızda yetiştirim süreci şu ya da bu biçimde, ama bu türden, yani bedenesel, görüntüsel bir değişimi de kapsayan bir dönüştürümle başlar genellikle.

Ama istenilen edincin sağlanması çoğu kez eylettirilen öznenin bedensel bir dönüşümüyle birlikte gittiğine göre, her yetiştirimin yetiştirilenin belirli bir yenilenimini, belirli bir başkalaşımını içerdiği ortada. Bunun sonucu olarak, gerçek bir etkinlik kazanmak, gerçek özne durumuna yükselebilmek için önce «bir başkası» olmak gerektiği söylenebilir. Bu yüzden olacak, masallarımızda herhangi bir eyletim öznesinin edimine konu olmayan kahramanlar da kendiliklerinden uyarlar buna: Padişahlar saraylarından çıktıkları ner seferde derviş ya da gezgin satıcı kılığına girerler, genç sultanlar önce erkek kılığına girer de öyle atılırlar serüvene, yeraltı ya da gökyüzü varlıkları bizim dünyamıza küçük ve zararsız evcil hayvan görünüş-

leri altında geliner. Hatta birçok masallarda en canalıcı oluntuların kahramanlardan biri karşısındakini tek bir görünüşe indirgeyerek ikiliğine, dolayısıyla başkalarına son vermeye kalktığı zaman başladığını biliriz: Sevgilisi gizini başkalarına açar açmaz, Yeşiltay hiç duralamadan her şeyi bırakıp gider, yeraltı padişahının bir yüzü şehzadesi için ülkesini, sarayını, sayılmaz üstünlüklerini bırakmaktan çekinmemiş olan güzel kızı, bu şehzade kimliğini başkalarından gizleyen köpek postunu yakınca, ister istemez yüzüstü bırakır onu⁵. Birincisi bir toz bulutu içinde gözden siliniverir, ikincisi mavi bir güvercin olup uçar gider, ama her ikisi de varlığın kendi kendine özdeşliğini yeniden kurmaya yönelik çabaların yıkıcılığını kesinlemek, uzaklığı derinleştirmekten başka hiç bir şeye yaramadığını kanıtlamak isterler sanki.

Böylece olumlu bir değer olarak beliren yetiştirim ya da yeti-
 şim süreci gittikçe kendi benliğinden uzaklaşmak, gittikçe kendi ken-
 dine yabancılaşmak mıdır öyleyse? Kahramanın yabancılaşa yaban-
 cılaşa kendi kendisinin karşısına dönüşmesiyle mi sonuçlanır? Hayır
 kuşkusuz. Nerdeyse bütün genç masal kahramanları, uzun serüven-
 leri boyunca, nice dönüşümlerden geçerek nice varlıkların kimliği-
 ne büründükten sonra, bir gün olur, yeniden çıkış noktalarına döner,
 eski yurtlarıyla birlikte eski kimliklerine de yeniden kavuşurlar. Ço-
 ğu masalların sonunda, yurda dönen genç şehzadelerin babalarının
 yerini almaları da belirli bir kimliğin daha bir köklülük ve sürekli-
 lik kazanmasının belirtisi olarak nitelenebilir. Ama artık koca bir
 geçmiş vardır arkalarında, görünüşlerine bürünüp koşullarını yük-
 lendikleri yaratıkların silinmez izlerini taşırlar benliklerinde. Öte
 yandan, hemen her zaman, çıkış noktalarına çıktıkları biçimde, ya-
 ni yalnız başlarına değil de nicedir ardından koştuıkları varlıkla bir-
 likte döndüklerine, bu varlıkla nerdeyse tek bir can oluşturdukları-
 na göre, genç kahramanların gerçek kimliklerini, gerçek benliklerini
 ancak «başkasında», başkaları arasında, başkaları aracılığıyla bul-
 duklarını kesinlemek gerekir. Bu bakımdan, yetiştirim ya da yetiştirim
 sürecinin kişinin kendi kendine yolculuğu olarak tanımlandığı ve
 bu yolculuğun sonunda tamamlandığı söylenebilir.

Kahramanın «altı ay bir güz» süresince, gece gündüz ilerleme-
 sine karşın, «arpa boyu» bir yol gitmesi de bundandır kuşkusuz, ne

⁵. Bkz. T. Yücel, *Anadolu masalları*, ss. 85-111.

yana yönelirse yönelsin, hep kendi kendine, kendi kimliğine, kendi benliğine doğru yol aldığı içindir⁶.

T. YÜCEL

RÉSUMÉ

Au seuil de son aventure, le jeune héros du conte populaire turc est un être amorphe qui se distingue moins par sa supériorité que par ses insuffisances et ce n'est jamais qu'après avoir subi un certain nombre de manipulations décisives qu'il peut s'instaurer en héros véritable. Or, étant donné que ces manipulations, loin de se limiter à la simple restitution d'une compétence qui lui manque, le transforme jusque dans son être physique en le changeant de paysan en prince, de visible en invisible ou d'humain en animal, on peut avancer que le jeune héros n'accède au statut du sujet du faire effectif que s'il est déjà un autre et qu'il ne retrouve son identité qu'à travers autrui. Son aventure est une véritable initiation qui s'achève au bout d'un long voyage vers «soi».

6. P. Boratav bu türlü anlatımları Türk masallarına özgü, eğlenceli bir söyleyiş olarak niteler (A.g.y., s. 113). Oysa bunun uzamsal olmaktan çok, tinsel bir yolculuğun belirtisi olduğunu düşünmek daha doğru gibi görünüyor.